

ГЕОГРАФІЧНІ КАРТИ XVII–XVIII ст. У КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Географічні карти є важливим історичним документом для вивчення розвитку цивілізації. Разом з тим, вони, особливо ранні, є своєрідним витвором мистецтва.

Спочатку мапи рисували від руки на пергаменті чи папері, а потім розфарбовували. Нерідко вони прикрашалися мініатюрами, гербами, портретами правителів тощо. Починаючи з другої половини XV ст., їх друкували з дерев'яних кліше та гравірувальних мідних пластин. Під час перехідного періоду (між рисованими та друкованими картами) мапи, як і раніше, прикрашали художніми віньєтками, портретами, видами міст, зображеннями представників різних народів у національному одязі, мисливськими сценами тощо, а водні простори позначали хвилями, кораблями та морськими чудовиськами. Гори та ліси зображувались реалістично, а не умовними позначеннями. У виготовленні карт брали участь відомі художники, такі як Альбрехт Дюрер, Ганс Гольбейн. Часто мапи використовували й для декору: вони слугували темою для гобеленів, фресок, мозаїк, їх гравірували на золотих та срібних кубках, столах, скриньках для прикрас. Лише у XVIII ст. карти поступово звільнились від художніх оздоблень і трансформувались у прості інформаційні джерела для спеціалістів, побудовані на точних вимірюваннях¹.

У колекції Національного музею історії України зберігається дуже цікава та цінна збірка старовинних географічних карт (XVII–XIX ст.). Колекція ж сучасних мап (20-ті та 40–70-ті рр. XX ст.) містить окремі географічні, а також військові та міські. Усі вони відображають територію України, Європи, Азії, Росії. Джерела надходження – різні: з митниць, від приватних осіб, з різних організацій і музеїв, закупівля. Значна кількість карт періоду Великої

Вітчизняної війни 1941–1945 рр. надійшла з виставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників». Деякі мають штамп Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка.

У даній розвідці розглянуто сім географічних карт із зібрання Національного музею історії України, які датуються XVII–XVIII ст.

На сьогодні найстарішою з них є мапа «Poloniæ Regnum» («Королівство Польське») (ГРЛ-5514; іл. 1), яка надійшла з Київської регіональної митниці 2011 р. На ній відсутнє прізвище та ім'я автора. У результаті проведених досліджень виявилось, що вона датується кінцем XVII – початком XVIII ст., а її автор – французький картограф і видавець П'єр Дюваль (Pierre Duval) (1618–1683). Підказку щодо встановлення авторства вдалося виявити на звороті карти, у правому нижньому куті. Це – напис олівцем, імовірно, англійською мовою: «1681. NURN. DUVAL. ≈ \$ 207 ES» («1681. Нюрнберг. Дюваль. ≈ \$ 207 ES»). Можливо, це позначка колекціонера або працівника антикварної крамниці. П. Дюваль був племінником і учнем Ніколя Сансона I (Nicolas Sanson I). Він народився в Абвілі, жив і працював у Парижі. Після смерті дядька разом з синами останнього – Ніколя II, Гійомом і Адрієном – продовжував свою діяльність у картографічній майстерні Сансонів. 1650 р. отримав титул королівського географа (Geographie du Roi). Найбільшою працею П. Дюваля є збірний атлас «Cartes geographiques methodiquement» («Методичні географічні карти»; Париж, бл. 1654), сформований з карт відомих голландських та французьких картографів XVII ст. та невеликої кількості карт самого П. Дюваля. 1661 р. у Парижі вийшла праця «La geographie universelle» («Всесвітня географія») з мапами країн Європи, яка перевидавалася багато разів аж до 1712 р., 1667 р. – атлас «Cartes et Tables de Geographie...» («Географічні карти і таблиці»). П. Дюваль співпрацював з паризькими видавцями П. Мар'єтом I та Ж. Жоленом I². Відомо, що після смерті П. Дюваля публікацією його карт у 1688–1689 рр. займалася донька³.

На досліджуваній карті відображені території Королівства Польського (Корони Королівства Польського) у складі Речі Посполитої, які поділялись на дві провінції: Великопольську (частина

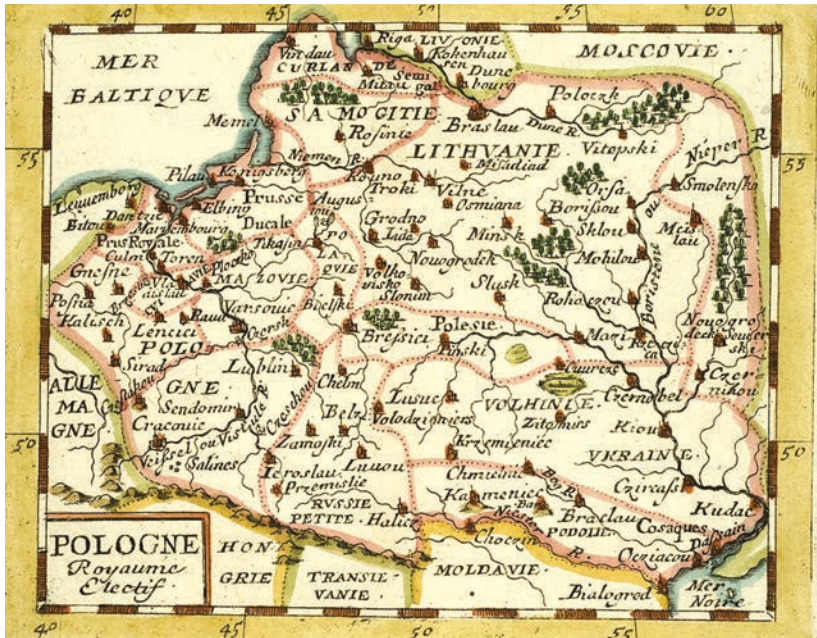

Іл. 1. Дюваль П. Карта «Королівство Польське». Перевидання.
 Франція (?), кінець XVII – початок XVIII ст.
 (після 1683 р. – до 1712 р.)

сучасної Польщі) та Малопольську (частини сучасних України та Польщі)⁴, а також території Великого Князівства Литовського. У правому верхньому куті – номер аркуша «314», що свідчить про належність його до географічного атласу. На папері є фрагмент філіграні у вигляді голови блязня із семизубчастим коміром. Така філігрань була розповсюджена на папері другої половини XVII ст. Але голова блязня саме із семизубчастим коміром з’являлась у період з 1650 р. до 1700 р.⁵

Проаналізувавши біографічні дані П. Дюваля та здійснивши пошук інформації про цю карту в інтернет-ресурсах, автору розвідки вдалося визначити, до якого атласу належить карта «Королівства Польського». Це перевидання атласу П. Дюваля «La Geographie

Universelle» («Всесвітня географія»), оригінал якого з'явився 1661 р. у Парижі⁶. У ньому назва цієї карти була французькою мовою: «Pologne Royaume Electif» («Королівство Польське обране») (іл. 2).

Іл. 2. Дюваль П. Карта «Королівство Польське».
Оригінал. Франція, 1661 р.

Отже, можемо припустити, що досліджувану мапу було видано в період з 1683 р. до 1712 р., тобто вже після смерті П. Дюваля, його донькою або паризькими видавцями П. Мар'єтом I та Ж. Жоленом I із виправленнями назв та доповненнями.

Наступна карта «Ucraina quae et terra cosaccorum cum vicinis Walachiae, Moldaviae, Minorisq Tartariae provinciis exhibit a Joh. Baptista Homanno. Noribergae. Cum Privilegio Sac. Caes. Majest.» («Україна, або Козацька земля з прилеглими провінціями Валахії, Молдавії і Малої Татарії, зображена Йоганном Баптистом Гоманном. Нюрнберг. З привілеями кайзера Священної Римської імперії»)

(ГРЛ-5513; іл. 3). Мапа також надійшла з Київської регіональної митниці 2011 р. Автор – Йоганн Баптист Гоманн (Johann Baptist Homann; 1664–1724), але, як вдалося визначити, видано її було його спадкоємцями – «Homännische Erben» – після 1740 р. Й.Б. Гоманн – відомий німецький картограф (Нюрнберг), засновник цілої династії, учень Якоба Сандрарта. Перший його атлас, що нараховував 40 карт, вийшов 1705 р. 1715 р. він отримав від кайзера Карла VI звання королівського картографа (Sacrae Caesareae Majestatis Geographus), яке зазначалося на всіх його роботах. 1720 р. Й.Б. Гоманн заснував власну картографічну майстерню. Його справу успадкував син – Йоганн Хрестоф Гоманн (1703–1730), після

Іл. 3. Гоманн Й.Б. Карта «Україна, або Козацька земля...». Перевидання спадкоємців Й.Б. Гоманна. Нюрнберг (Німеччина), після 1740 р.

смерті якої фірма існувала під назвою «Homännische Erben» («Спадкості Гоманна») і керівництвом Йоганна Георга Еберсбергера та Йоганна Міхаеля Франца⁷.

Досліджувана мапа добре відома науковцям, але датування потребує уточнення. У колекції графіки Національного музею історії України зберігаються дві аналогічні карти авторства Й.Б. Гоманна. Одна з них була подарована Президенту України Л.М. Кравчуку подружжям Гунчаків, Ольгою і Тарасом, і надійшла до музею вже від нього 1992 р. (ГРЛ-4311). Друга – подарунок Президенту України Л.Д. Кучмі – надійшла до музею з Управління протокольного забезпечення Державного управління справами 2004 р. (ГРЛ-5059; іл. 4). Ці мапи датуються періодом до 1716 р.

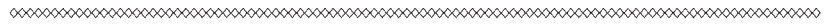
Іл. 4. Гоманн Й.Б. Карта «Україна, або Козацька земля...». Нюрнберг (Німеччина), до 1716 р.

Іл. 5. Фортифікаційна лінія між Дніпром і Доном на карті Й.Б. Гоманна «Україна, або Козацька земля...». Після 1740 р.

Між картою, яка надійшла 2011 р., та двома іншими є розбіжності. По-перше, це позначення фортифікаційної лінії між Дніпром та Доном, яка з'явилась 1740 р.⁸ (іл. 5). По-друге, наявність у назві карти почесного звання: «Cum Privilegio Sac. Caes. Majest.» («Головний географ кайзера Священної Римської імперії»). І, нарешті, по-третє, території Росії на карті мають назву «Russiae imperium» (Російська імперія), а на двох інших – «Moscovitici» (Московська держава). Імператорський титул цар Петро I прийняв 22 жовтня 1721 р. – і Московська держава почала називатися Російською імперією, що, звичайно, відобразилося й у картах⁹. Таким чином, можемо стверджувати, що мапа з останнього надходження була виготовлена після 1740 р.

Наступні три карти – «Азія зі всіма імператорськими провінціями, бухтами та островами...» (ГРЛ-5434; іл. 6), «Велика Російська імперія, що широко поширилась на нові території...» (ГРЛ-5435; іл. 7) та «Область Венето з прилеглими Міланським, Мантуанським, Моденським герцогствами, герцогством Мірандолою, Пармою та П'яченцею...» (ГРЛ-5436; іл. 8) були виявлені 1998 р. без облікових позначень під час звірки фондової групи «Ілюстративно-допоміжний фонд». Автором є Маттеус Зойтер (Matthäus Seutter; 1678–1757), про що свідчить примітка в назві мап. Це відомий німецький картограф і видавець, який навчався в Девіда Функа та Й.Б. Гоманна в Нюрнберзі. 1707 р. він заснував власну картографічну майстерню в Аугсбурзі. Загалом, до 1757 р. у майстерні М. Зойтера було вигравірувано й надруковано близько 500 карт. Найвідоміший його атлас «Atlas Novus» («Новий атлас»)

Іл. 6. Зойтер М. Карта «Азія зі всіма імператорськими провінціями, бухтами та островами...». Аугсбург (Німеччина), друга половина XVIII ст. (після 1757 р. –до 1762 р.)

Ил. 7. Зойтер М. Карта «Велика Російська імперія, що широко поширилась на нові території...». Аугсбург (Німеччина), друга половина XVIII ст. (після 1757 р. –до 1762 р.)

уперше вийшов 1728 р. і перевидавався багато разів. Після смерті М. Зойтера майстерня перейшла до трьох спадкоємців: сина – Альбрехта Карла Зойтера (1722–1762) та двох зятів – Тобіаса Конрада Лоттера (1717–1777) та Георга Бальтазара Пробста (1732–1801). З них лише Т.К. Лоттер продовжив займатися видавництвом карт. Він формував збірні атласи, друкуючи з численних плит М. Зойтера та додаючи до видавничої примітки тестя свою, авторську. Згодом, імовірно, уже після смерті А.К. Зойтера, Т.К. Лоттер почав друкувати карти виключно під своїм ім'ям¹⁰.

На карті «Азія...» території представлено Туреччиною, Арабією та Персією на заході; Китаєм, Індією, частиною Монгольської імперії на півдні; Монгольською імперією та частково Китаєм у центрі; зі сходу – японські острови, серед яких о. Хоккайдо («Terra Yedso»); на півночі та сході – землі Російської імперії. Землі омиваються Північним океаном, Східним океаном,

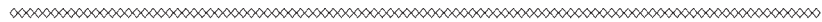

Ил. 8. Зойтер М. Карта «Область Венето з прилеглими Міланським, Мантуанським, Моденським герцогствами, герцогством Мірандолою, Пармою та П'яченцею...». Аугсбург (Німеччина), друга половина XVIII ст. (після 1757 р. – до 1762 р.)

Японським та Середземним морями. Імовірно, під імператорськими провінціями, що згадуються в назві карти, маються на увазі провінції імперії Цин, заснованої 1616 р. маньчжурами¹¹.

Територія Російської імперії репрезентована на заході Московією, центральною та східною частинами України, на півдні – частиною Азії (Бухарський емірат, Монголія, Калмицьке ханство), на півночі та в центрі – територією Сибіру, Новою Землею із зимовищем Якоба ван Хемскерка, 1596 р.^{*}, на сході – Камчаткою з Курильськими та Олюторськими островами.

^{*} Хемскерк Якоб ван (Jacob van Heemskerck; 1567–1607) – голландський мореплавець, брав участь у двох експедиціях під керівництвом Віллема Баренга в пошуках північного морського шляху.

Карта «Область Венето...» представляє цей історичний регіон Венеціанської республіки, до складу якого входять міста Венеція, Тревизо, Верона, Падуя та ін. На мапі зображено також території сусідніх герцогств – Міланського, Мантуанського, Моденського, Мірандоли, Парми та П'яченци.

На карті «Російська імперія» внизу аркуша є примітка Т.К. Лоттера: «Anjezo im Verlag bei Tob. Conr. Lotter, Geogr. in Augsburg» («Видання Тобіаса Конрада Лоттера, географа в Аугсбурзі»). А, наприклад, на мапі «Азія» в лівому нижньому куті є напис видавництва: «A.C. Seutter delin.» («А.К. Зойтер рисував»).

Датування карт – клопітка робота, оскільки у спеціальній літературі існують розбіжності щодо цього, також у відтворенні написів, окремих зображень. На нашу думку, треба враховувати всі аспекти біографії авторів та видавців.

Співставляючи інформацію карт з життєписом М. Зойтера, припускаємо, що три досліджувані мапи були видані в період з 1757 р. (після його смерті) до 1762 р.

Робота над вивченням колекції географічних карт Національного музею історії України триває. Не можна не погодитись з висловом відомого вченого, дослідника картографії Л.С. Багрова: «...древности, полученные человеком в наследство от минувших столетий, обогащают и облагораживают его, побуждают его внимательно заглянуть в глубь собственной личности и человеческого сознания вообще: „Я – связующее звено между прошлым и будущим; если отвергается прошлое, то не может быть будущего, и сам я ничто“»¹².

---

¹ Багров Лео. История картографии. – М., 2004. – С. 13.

² Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Середина XVII – друга половина XVIII ст. Атлас репродукцій. – К., 2009. – С. 209.

³ Багров Лео. Указ. соч. – С. 276.

⁴ Речь Посполитая. Материал Википедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Речь_Посполитая. – Название с экрана.

⁵ *Дианова Т.В.* Филигранные XVII–XVIII вв. «Голова шута» // Труды Государственного исторического музея. – М., 1997. – Вып. 94: Каталог [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.opentextnn.ru/history/paleography/?id=3092>. – Название с экрана.

⁶ DUVAL Pierre. Pologne Royaume Electif [Electronic resource]. – Access mode: http://alteagallery.com/stock_detail.php?ref=10795&amp. – The name of the screen.

⁷ *Вавричин М., Дашкевич Я., Кристалович У.* Вказ. пр. – С. 209.

⁸ Там само. – С. 120–122.

⁹ *Котов В.* Старинные карты России И.Б.Хоманна и его преемников // Антиквариат, предметы искусства и коллекционирования. – 2003. – Июль–август. – С. 105.

¹⁰ *Вавричин М., Дашкевич Я., Кристалович У.* Вказ. пр. – С. 209–210.

¹¹ Империя Цин. Материал Википедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Империя_Цин. – Название с экрана.

¹² *Багров Лео.* Указ. соч. – С. 256.